

**Київський педагогічний інститут в повоснні роки (1945-1950 рр.):
система навчання та профспілкове будівництво.**

Автор на основі архівних матеріалів зробила спробу об'єктивно та правдиво дослідити процеси розвитку Київського педагогічного інституту в 1945 -1950 рр. як складової системи освіти УРСР. Авторка, аналізуючи звіти, виявляє загальні позитивні та негативні процеси у системі вузівської освіти та профспілкового будівництва, специфічні особливості відновлення та розвитку системи освіти Київського педагогічного інституту в зазначений період.

Ключові слова: педагогічний інститут, система навчання, профспілкове будівництво, вища школа, система вузівської освіти.

Проблема освіти, підготовка кадрів для вузів та школи, вирішення соціально – побутових проблем як студентів, так і викладачів стали гострими й актуальними в період мирної розбудови - перших повоснних років. Особливістю саме цього періоду є відбудова народного господарства в цілому, успішне виконання показників четвертого п'ятирічного плану в промисловості, сільському господарстві, а також у культурно – освітній сфері.

У вивченні проблеми системи вищої школи в повоснний період заслуговує уваги дисертаційне дослідження Васильчук Тетяни Василівни на тему: «Відновлення та розвиток системи вищої освіти (1943 – 1950рр.)», яку вона успішно захистила в 2007 році. Однак авторка, беручи до уваги результати наукового пошуку своїх попередників у вивченні даної проблематики, в цілому зосереджується на проблемах становлення та розвитку навчальних закладів освіти в контексті аналізу вузівської системи у зазначений період. Частково проблема виписана на сторінках видання Національного педуніверситету ім. Драгоманова.

Опрацювавши матеріали архіву, автор ставить за мету - визначити особливі тенденції, напрямки діяльності та проблеми системи вузівської освіти у зазначений період в Україні, які також мали місце в Київському педагогічному інституті у повоснний період, а також системи профспілкового будівництва.

На діяльність цього навчального закладу освіти безумовно вплинули зміни в організації управління та структури вищої освіти. Міністерство вищої освіти СРСР, яке було створено в 1946 році, проводило жорсткий контроль за системою вищої освіти в Україні. Прямий контроль над

педагогічними інститутами та учительськими інститутами республіки проводило республіканське Міністерство освіти. Найважливішим напрямком роботи адміністрації навчальних закладів у повоєнний період стало вирішення соціально – побутових питань.

Гострою була проблема надання іногороднім студентам гуртожитку, які на цей час ще не були повністю відремонтовані, а також забезпечення студентів та викладачів книгами, зошитами, папером тощо. В своїй роботі адміністрація вузів керувалася прийнятою ще в березні 1944 року спільною постановою РНК УРСР та ЦК КП(б)У «Про покращення харчування та побутових умов студентів і професорсько-викладацького складу у звільнених від окупантів областях», однак виконання цієї постанови не вирішувало проблему в цілому. Карткова система не забезпечувала повноцінного харчування як студентів, так і викладачів. На карточку викладача вищого навчального закладу щомісячно на одну особу можна було отримати лише 180 гр. м'яса, 400 грамів жиру та цукру, крупи та макаронних виробів – 1 кг 200 гр. та 600 грам хліба щодня. Зарплата викладачів вузу складала 700-2300 крб, а педагоги середньої школи отримували від 450 до 675 крб., що далеко не забезпечувало нормальне життя освітян [1, арк.17]. Студентські харчевні були занадто дорогими, в деяких навіть не було гарячого чаю.

Складність учбового процесу в педагогічних та інших вузах УРСР полягала в тому, що кадрове питання поряд з іншими стало в цей час одним з найгостріших, адже професорсько-викладацького складу катастрофічно не вистачало. Кількість як викладачів, так і студентства були не постійною одиницею – константою, яка відповідала плану набору студентів та штату працівників навчального закладу, а була постійно «плаваючою», кількісно та якісно видозміненою. В жовтні 1945 року була прийнята Постанова Президії ЦК спілки працівників вищої школи та наукових закладів СРСР «Про роботу профспілкових організацій вузів і наукових закладів по працевлаштуванню демобілізованих із Червоної армії». Скоро вона набрала чинності і в Україні. В цьому документі вказувалось, що «кожному демобілізованому з Червоної Армії потрібно забезпечити умови наукового росту та підвищення кваліфікації», «негайно розглядати та приймати необхідні міри по особистим заявам демобілізованих працівників вузів, наукових закладів та студентів»; забезпечити роботою всіх мобілізованих працівників вузів та наукових закладів не пізніше місяця з дня прибуття до місця проживання, а надана робота не повинна бути нижчою за ту, з якої працівник пішов до лав Червоної Армії [2, арк.36]. Крім того, у кожному навчальному закладі створювалась спеціальна комісія по виконанню цієї постанови.

Протягом 1945 – 1950 рр. важливу увагу партія та держава приділяли ідейно – політичній роботі як серед професорсько - викладацького складу,

так і серед студентства. Керуючись цілою низкою координуючих документів – Постанови ЦК ВКП(б) про літературні журнали, театри та кіно, Постанови ЦК КП(б)У про завдання ідеологічної роботи в Україні, саме викладачі повинні були максимально забезпечити функціонування створеної системи, а також реалізувати на практиці запропоновані методи та форми ідейного впливу на студентство. Давалась взнаки сурова цензура цього часу. В кожному вузі обов'язково читався курс марксизму – лєнінізму, сітка годин якого перевищувала навіть фахові дисципліни. Крім того в Київському педагогічному інституті працювали політичні секції, проводились політінформації, обговорювалися виступи т. Сталіна та Молотова, матеріали «Про фальсифікаторів історії» тощо. Однак найстрашнішим негативним явищем цього часу був тиск на викладачів, які ніби то не розумілися в «україномовних проблемах», проявляли «низькопоклонництво перед буржуазними хіміками та фізиками», а особливо перед генетиками.

Київський педагогічний інститут був складовою системи вузівської освіти і пережив ці тяжкі часи нарівні з іншими вузами УРСР. Як і в усіх вищих навчальних закладах України найважливішою проблемою викладача педінституту цього часу стало – вижити, навчити студента, професійно рости та вдосконаливати методику викладання, а для студента – вижити, навчитись, мати вищу освіту, реалізувати себе як особистість.

Статистичні звіти педагогічних інститутів УРСР за 1945 – 1950 рр., що знаходяться в Державному історичному архіві вищих органів влади та управління України, на перший погляд є мертвими цифровими показниками, однак вони у порівнянні з попередніми чи наступними статистичними даними оживають і дають досліднику конкретні переконливі факти. Останні ж переростають у щось нове і визначають основні тенденції та особливості історичного розвитку освітянської сфери.

«Звіт педагогічних інститутів за 1945 – 1946 навчальні роки» дає автору підставу стверджувати, що навчальні заклади зросли кількісно. Як переконують архівні документи на цей час в Україні було 20 педагогічних закладів освіти. Число всіх студентів цих вузів до початку екзаменаційної сесії складало 10252 студ. [3, арк.2]. Кількість студентів по звіту на початок наступного навч. року суттєво зросла і по курсах вже складала 11417 чол.

Аналіз статистичних документів показує тенденцію постійного зростання студентів інституту на різних факультетах, а також зростання кількості випускників педагогічних вузів України. Кількість студентів - випускників педагогічних вузів у перший повоєнний рік була небагато чисельною: на історичних факультетах випуск складав 1305 чол, на мовно - літературних – учителів української мови та літератури – 1401 чол, російської мови та літератури – 2004 чол., на фізико-математичних факультетах випускників було 1555 чол. Випуски молодих спеціалістів, так потрібних для

освітнянських структур у тяжкий для держави час, відбулися також на природничому, географічному факультетах, а також іноземних мов (англійська, французька та німецька мови). Зауважимо, що випуски фахівців у педагогічних закладах були нерівними, окремі спеціалізації лише проходили початковий етап становлення та розвитку. Так, в 1945-1946 рр. випуск дошкільного факультету складав лише 114 чол., бібліотечного - 60чол., а на факультеті педагогіки - випускалися 137 фахівці [4, арк.3]. Всього навчалось в Київському педагогічному по курсах: на 1 курсі по всіх спеціалізаціях - 2957, на 2 курсі - 3089, на 3 курсі - 2697, а на 4 - лише 288. Загальна кількість студентів становила 9031 [5, арк.4].

Особливістю навчального процесу в даний час є відсутність вступних іспитів, а також зрілий вік абітурієнтів чи поновлених у списках студентів педвузів - колишніх студентів. Безумовно ці процеси, пов'язані з війною, вплинули надалі на склад студентів України в цілому та потягнули цілу низку їх відрахування у педагогічних закладах освіти за показниками сесії. Ця загальна тенденція мала місце і в Київському державному педагогічному інституті ім. Горького, який на 1945-1946 рік мав незвичну як для вузу картину успішності. На перших курсах по всіх спеціальностях у цьому навчальному закладі навчалось 323 студентів, на других - 345, на третіх - 343, на четвертих - 325. Всього студентів до початку екзаменаційної сесії було 1336. За офіційними статистичними даними, що були подані керівництвом педінституту до центрального статуправління, переведено на наступний курс навчання було лише 745. Крім того переведено умовно з обов'язковою ліквідацією академзаборгованості - 311 студентів. За підрахунками автора незадовільно склали сесію -194 студенти [6, арк.18]. Наведені статистичні дані є переконливим фактом того, що загальна підготовка студентів перших курсів Київського педінституту виявилась недостатньою для вивчення чи виконання вузівської програми навчання у педагогічному закладі на різних факультетах. З іншого боку - гостра проблема житла, недостатнє харчування та медичне обслуговування, відсутність методичного забезпечення учбового процесу, а також недостатня кількість висококваліфікованих викладачів також впливали на спроможність студентів успішно скласти сесію чи державний екзамен.

Щоб усвідомити наскільки трагічними для вузівської інтелігенції були сталінські тридцяті роки та роки війни, слід звернути увагу на наступні показники звіту: до 5 років педагогічного стажу мали 604 викладачі вузів України, а більше 25 років - лише 32 викладачі [7, арк.2]. На цей час відслідковується тенденція збільшення чоловіків серед викладацького складу вузів у порівнянні з попередніми роками. Жінок було 614, а решта чоловіки. Суттєво збільшився відсоток партійності. Членів та кандидатів ВКП(б) було 596 осіб. Учбово - допоміжний персонал вузів відрізнявся від

попередніх років. За звітний період 1946 – 1947 роки їх кількість становила 512, серед яких жінок було 352 особи [8, арк. 3].

На вересень 1947 року в Київському педагогічному за штатним розписом було передбачено ставки зав. кафедрами професори – 12 чол, доценти – 23 чол. Фактично працювали завідувачами кафедр 8 професорів, 15 доцентів та 7 чоловік очолювали кафедри, не маючи вченого звання. Серед професорів, які очолювали кафедри, були лише 6 докторів наук, один кандидат наук. Доценти, які завідували кафедрами, мали вчену ступінь доктора наук лише 1 чол, кандидатів наук було 12. Лише дві особи, що очолювали кафедри - були кандидатами наук.

Загальна кількість членів та кандидатів ВКП(б) серед професорсько – викладацького складу 67 чол. Стаж більше 25 років мали лише 6 викладачів вузу: 4 професори та 2 доценти [9, арк.15].

Зведений звіт вузів на початок 1948 – 1949 рр як за змістовною частиною, так і зовнішньою стороною відрізняється від попередніх звітів. Виправлення, помарки, перекреслення, повторні звіти, які не відповідають попереднім, як це має місце у Кіровоградському педінституті, який подав два звіти [10, арк. 34]. До звітної документації вузів додаються супровідні матеріали наступного змісту: «Ми точну кількість студентів, звільнених від оплати за навчання, встановити не змогли», «розподіл студентів за національною ознакою не заповнено помилково» [11, арк. 96]. Форми звітності видозмінені. Введено нові складові. Кадри не виписані як у попередні роки, а введено графу «Професорсько – викладацький склад. Основний штатний склад. Сумісники».

Сумісників не заплановано, а фактично було зараховано 18 осіб. Лаборантський склад інституту складав 76 чол. [12, арк. 30]. На думку автора, ця статистика є особливою. За вказаними вище цифрами завуальовано страшні події голодомору в Україні, які обернулися трагедією в центральних регіонах України, а особливо у східних та південних. Не могла не вплинути на статистичні показники і нова репресивна хвиля проти свідомої української інтелігенції з метою викорінення буржуазно – націоналістичного елементу в науково – освітніх закладах України. Звичайно, офіційна статистика вузів УРСР на цей час відкрито не розкриває це негативне явище радянської дійсності, адже – це ніяк не вписувалось у плани успішного виконання четвертої Сталінської п'ятирічки взагалі та підготовки висококваліфікованих кадрів для її швидкого виконання, зокрема. Нереальні плани заготівлі зерна, продиктовані Москвою, несприятливі природні кліматичні умови обернулися голодомором для жителів України, який забрав тисячі людських душ, в тому числі й студентської молоді та професорсько - викладацького складу вузів України.

Зведений річний звіт про роботу педагогічних вузів за 1949- 1950 рік розкриває нові складові системи навчання у педагогічних закладах освіти

УРСР [13, арк. 23]. Цифрові показники цього звіту переконують в тому, що питання забезпечення висококваліфікованими науково - педагогічними кадрами вищі навчальні заклади після голодомору стало досить гострою проблемою. Зведений річний звіт дає показники недостатнього забезпечення педагогічних вузів висококваліфікованими кадрами з науковим званням та науковим ступенем [14, арк. 37]. За штатним розписом, затвердженим Міністерством вищої освіти СРСР на 1949/50 рр., в педагогічних вузах заплановано 2588 одиниць професорсько – викладацького складу. Фактично ж працювало 2622 викладачі, серед яких професорів – 27 (1%), доцентів та кандидатів наук- 444 (13,1%), викладачів без вченого звання та вченого ступеня – 151 (85,9%). За сумісництвом працювало – 168 чол. [15, арк. 4].

В педагогічних закладах України відкривається аспірантура. В 1949 – 1950 році в Київському Педінституті прийнято до аспірантури 25 чоловік, у Харківському -7, в Одеському -13, у Харківському іноземних мов- 11 [16, арк. 78]. На перше серпня 1950 року в аспірантурі педінститутів України навчалось 134 аспіранти. Найбільша кількість–75 у Київському Педінституті. На перший рік навчання в інститут поступило 24 аспіранти, на другому році вже навчались -32 , а на третьому – 19 [17, арк. 82].

Зміна структури вузу, системи навчання та загальна практична ініціатива інститутів впливали на відновлення профспілкової діяльності в Київському педагогічному університеті. Повоєнний період був досить складним для профспілкового будівництва. 16 серпня 1946 року завідуючим оргвідділом ЦК Профспілки працівників вищої школи та наукових установ т. Пилаєвим А.М. та інспектором ЦК Профспілки т. Чорноус Ф.І. було проведено обстеження стану роботи місцевому Київського педагогічного інституту ім. М.О. Горького. В доповідній записці, яка була надіслана в Оргбюро ЦК Профспілки вказувалось, що місцевий комітет було обрано в лютому 1946 року в кількості 9 чоловік.

Голова місцевого комітету – тов. Щербін. На цей час викладацького та адміністративно – технічного персоналу в інституті 457 чоловік, з яких 407 членів профспілки. В інституті діє 9 профгруп. Ведення профспілкової документації незадовільне. Через брак аудиторного фонду, місцевий комітет не має свого приміщення. Саме тому члени профспілки та профактив не мають можливості вчасно отримати практичну допомогу. З лютого по вересень 1946 року не прийнято ні одного члена профспілки. Збір профспілкових внесків незадовільний. У деяких членів профспілки заборгованість по профнесках - з грудня 1945 року [18, арк. 46]. Саме проблема заборгованості по членських внесках була предметом обговорення у вищих профспілкових структурах. На Пленумі ЦК Спілки працівників вищої школи та наукових закладів СРСР від 26 травня 1945 року, (довідь т. Дрожжина) констатували наступне– «план членських профспілкових внесків за перший квартал 1945 року виконаний на 26,7% до річного плану».

На пленумі вказувалось на незадовільний стан профспілок: збір членських внесків проходить невчасно, належним чином не використані гроші на політико – виховну роботу, спортивну роботу, незадовільно працюють каси взаємодопомоги [19, арк. 6]. Надалі протягом 1947-1950 років проблеми фінансування та соціального забезпечення університетської системи залишаються невіршеними.

Аналіз статистичних матеріалів, суспільно – політичних та економічних процесів цього часу дозволили автору зробити наступні узагальнюючі висновки:

1. Статистичні матеріали 1946 – 1948 років засвідчують постійну тенденцію зростання кількості студентів у педагогічних закладах освіти протягом перших трьох повоєнних років. Однак, у 1949-50 рр. відбувається суттєве зниження кількості студентів: 14307 студентів було в 1948-1949 рр., 10399 студентів – у 1949 -1950 рр. На думку автора – це є наслідки страшної трагедії – голодомору 1946 – 1947 років, яку навіть офіційна статистика приховати не змогла.

2. Повоєнні роки у педагогічних вузах України, в тому числі і Київському педінституті, розкривають важливу тенденцію – посилення ідейно – виховної роботи у закладах освіти, виконання рішень партії та державних постанов, постійну боротьбу з шкідливим націоналістичним елементом та проявами буржуазної ідеології. З метою боротьби проти шкідництва свідомо посилювалось компартійне ядро у вузі. Саме тому кількість членів та кандидатів у члени ВКП(б) в цей час різко збільшувалась.

3. Київський педагогічний інститут у повоєнні роки зріс як кількісно у порівнянні з 1945 роком, так і якісно. Відкрились нові факультети та вводилися нові спеціалізації. Студенти навчалися на стаціонарі та вечірній формі навчання.

4. Зростання кількості студентів у педагогічних закладах УРСР випереджало процес підготовки висококваліфікованих кадрів – професорів та доцентів, яких була мала кількість протягом перших двох повоєнних років. Ще меншою вона стала в 1949- 1950 рр. після голодомору та нового витка репресивної хвилі, яка охопила і освітянську сферу. Реальна кількість кандидатів наук та професорів була досить низькою у порівнянні із запланованими показниками. Недостатня кількість висококваліфікованих спеціалістів професорсько – викладацького складу мала місце і у Київському педінституті.

5. Новим випробуванням для педагогічних закладів освіти стали роки третього голодомору в Україні, а також ждановщини- ідейно – політичного тиску на українську інтелігенцію. Статистичні дані щодо кількості студентів та викладачів вузів у 1946 -1947 роках, далі - в 1948 році, на думку автора, свідомо замовчують трагічні сторінки вузівського життя. Стан документації, повторне переписування звітів, чимала кількість пояснюючих записок про

неможливість показати ту чи іншу графу звіту переконують автора у тому, що показники за 1947–1948 рр. є сфабриковані, не відповідають реаліям часу.

6. Київський педагогічний інститут у зазначений період став осередком підготовки кандидатів наук через аспірантуру та Консультативний центр по підготовці висококваліфікованих науково - педагогічних кадрів. У цей тяжкий період саме цей навчальний заклад був одним із провідних по підготовці висококваліфікованих педагогічних кадрів.

Джерела і література

1. ЦДАВО України. Ф.166.-Оп.15.- Спр.1.-Арк.17.
2. ЦДАВО України. Ф.Р.-5094.- Оп.1.- Спр.2.-Арк.36.
3. ЦДАВО України. Ф.166.-Оп.15.- Спр.143.- Арк.2.
4. ЦДАВО України. Ф.166.-Оп.15.- Спр.143.- Арк.3.
5. ЦДАВО України. Ф.166.-Оп.15.- Спр.143.- Арк.4.
6. ЦДАВО України. Ф.166.-Оп.15.- Спр.143.- Арк.18.
7. ЦДАВО України. Ф.166.- Оп.15.- Спр.259.-Арк.2.
8. ЦДАВО України. Ф.166.- Оп.15.- Спр.259.-Арк.3.
9. ЦДАВО України. Ф.166.- Оп.15.- Спр.259.- Арк.15.
10. ЦДАВО України. Ф.166.- Оп.15.- Спр.400.- Арк.34.
11. ЦДАВО України. Ф.166.- Оп.15.- Спр.400.- Арк.96.
12. ЦДАВО України. Ф.166.- Оп.15.- Спр.400.- Арк.30.
13. ЦДАВО України. Ф.166.- Оп.15.- Спр.822.- Арк.23.
14. ЦДАВО України. Ф.166.- Оп.15.- Спр.822.- Арк.37.
15. ЦДАВО України. Ф.166.- Оп.15.- Спр.822.- Арк.4.
16. ЦДАВО України. Ф.166.-Оп.15.-Спр.822.- Арк.78.
17. ЦДАВО України. Ф.166.-Оп.15.-Спр.822.- Арк.82.
18. ЦДАВО України. Ф.5094.-Оп.1.- Спр 8.- Арк.46.
19. ЦДАВО України. Ф.5094.-Оп.1.- Спр 2.- Арк.6.

Деврина Е.П. Киевский педагогический институт в послевоенные годы (1945-1950): система обучения и профсоюзное строительство

В статье автор на основе архивных материалов предприняла попытку объективно и правдиво исследовать процессы развития Киевского педагогического института в 1945 -1950 гг. как составляющей системы образования УССР. Автор, анализируя отчеты, выявляет общие позитивные и негативные процессы в системе вузовского образования и профсоюзного строительства, специфические особенности восстановления и развития системы образования Киевского педагогического института в указанный период.

Ключевые слова: педагогический институт, система обучения, профсоюзное строительство, высшая школа, система вузовского образования.

Kateryna Dvirna Kiev Pedagogical Institute during the postwar years (1945-1950 years): the system of training and union building.

In this article the author based on archival materials attempted to objectively and truthfully examine the processes of Kiev Pedagogical Institute in the 1945 -1950 biennium as part of the education system of the USSR. The author, analyzing reports, reveals a general positive and negative processes in the system of higher education and trade union construction, rehabilitation and specific features of the education system Kiev Pedagogical Institute in the period.

Keywords: Pedagogical Institute, the education system, union building, high school, higher education system.